

Ian Hancock

A ROMÁK INDIAI EREDETE ÉS VÁNDORLÁSA NYUGATRA

A gypsy vagy gipsy (cigány) szó használata Indiában az elmúlt évszázadban terjedt el. Különböző vándor vagy bűnöző csoportok jelölésére szolgált, függetlenül attól, hogy valójában azok milyen etnikumhoz tartoztak. *Gierson* a „The Gipsy Languages of India” (Az indiai gypsy nyelvek) című nagyszabású munkájában olyan nyelvi rokonsággal nem rendelkező csoportokkal foglalkozik, mint a dravidai telugu nyelven beszélő bhakták és az indo-árja dzsaipúri nyelven beszélő pendarik.

A szó illetén alkalmazása Indiában *Sir Denzil Ibbetson*ra vezethető vissza, aki 1881-ben elsőként használta azt a „Census Report for the Punjab” című munkájában. Ezt a szót az angol nyelv már a XVI. századtól használta és olyan népséget jelölt vele, amelynek egységét hasonló viselkedési mintái és nem azonos faji vagy kulturális gyökerei jelentették. Az európai ember cigányképében uralkodó zűrzavar már magában a cigányságot jelölő gypsy szó eredetében megnyilvánul. A gypsy szó eredetét tekintve az *Egyptian*, tehát „egyiptomi” szó rövidítése.

A gypsy szó használata valószínűleg állandósult, annak ellenére, hogy a népcsoport, amely önmagát romának (egyes száma: rom) nevezi, nem nagyon kedveli.

A romákat egyiptomiaknak hívják nemcsak angolul, hanem görögül ((ae)gyphtos), albánul (jevg, magjup), makedónul (gjupci), franciául (gitans), baszkul (ijito) és spanyolul ((e)gitanos) is, sőt magyarul a Fáraó népeként is emlegetik őket. Ennek oka abban keresendő, hogy a cigányok Európába a Bizánci Birodalmat és Dél-Kelet-Európát elfoglaló oszmán törökökkel együtt bevándorló iszlám kultúrával érkeztek.

A keresztény Európában akkoriban muzulmán-ellenes és Ázsia-ellenes pánikhangulat uralkodott, nem minden ok nélkül. A Dél-Nyugat-Európában (Portugália, Spanyolország, Franciaország egyes területein és a Nyugat-Mediterránium szigetein) ugyanis a mórok, míg Keleten, Lengyelországban és a Havasalföldön pedig a Dzsingisz-kán unokája, Batu-kán vezette (nem muzulmán) mongolok vetették meg a lábukat. Így a Kelet felé vezető kereskedelmi utak Európa előtt gyakorlatilag elzáródtak, és újabb útvonalak feltárása vált szükségessé, ami egyúttal

előmozdította az európai gyarmatosítást. A Szentföld is megközelíthetetlené vált a keresztény zarándokok számára.

Az európaiak képtelenek voltak különbséget tenni az egyik vagy másik mediterrán, illetve keleti nép között, és egyaránt nevezték őket hol törököknek, hol tatároknak, szaracéneknek vagy egyiptomiaknak. Így történhetett, hogy a XIII. század közepén Keletről Európába bevándorló romákat tévesen az egyiptomi névvel illették. Hasonló félreértésen alapszik Amerika őslakosságának indián elnevezése is, mert Columbus azt gondolta, Indiába jutott el. A romákat törököknek és tatároknak is hívták, illetve hívják helyenként még ma is, például Skandináviában és Amerikában. Hasonlóan téves megjelölés élt más nyelvekben is: a franciában bohém vagy szaracén, a németben és a hollandban pogány (azaz: muzulmán) és a spanyolban magyar (húngaros). Csak mostanság kezdik megtanulni Európában az igazi nevüket.

Azokban az országokban, amelyek legközelebb estek a muzulmán területekhez, az emberek idővel rájöttek, hogy a romák teljeseen különálló nép. Mivel sem keresztények, sem muzulmánok, európaiak, törökök, mongolok vagy szemiták nem voltak, azonosításuk komoly talányt jelentett az európai népek számára. Bőrük sötét, addig soha nem hallott nyelven beszélnek, és úgy tűnt, nincs hazájuk. A romák azonban tudták, hogy Indiából jöttek, és ezt hangoztatták is. A korabeli Európában élő népeknek, különösen pedig a középkor parasztságának India fogalma nem mondott sokat. Könnyebb volt azt hinniük, hogy a romák ősei a Bibliából ismert egyiptomiak, akik kiűzték Egyiptomból a zsidókat, vagy éppenséggel maguk a kiűzetett zsidók. További feltételezések szerint az Atlantiszról vagy a Holdról származtak, megint mások úgy gondolták, hogy a romák olyan egyének „összeverődött” (made up) közössége, akik diólével mesterségesen sötétítették bőrüket, és közösen kiagyalt tolvajnyelvet beszéltek. A romák indiai származása csak 1760 után vált az európai tudományos körök számára ismertté, mikor egy holland egyetem diákja tanúja volt néhány malabari (azaz: mala-jalam) diáktársa szankszrit nyelvről folytatott vitájának.

Ez a diák, Név szerint *Vályi István*, tudott már valamelyest cigányul – tehát romániul –, amit magyar cigányoktól tanult. Nem volt ugyan nyelvész, mégis eleget tudott ahhoz, hogy felfogja a jelentőségét a cigány és a szankszrit nyelvek között megfigyelt hasonlóságnak. Észrevételét másokkal is közölte, és a XIX. századra kiterjedt kutatómunka vette kezdetét, amely nemcsak magát a cigány nyelvet, hanem ennek az Európa szívében élő indiai népcsoportnak mind eredetét, mind pedig történelmét és identitását is vizsgálta.

Számos feltevés született, amelyekre azonban rányomta bélyegét a darvinizmus kora és az európai gyarmatosítói fölény a nem fehér népekkel szemben. Hiányosságukhoz is hozzájárult, hogy az indiai nyelvekről írott tudományos munkák csak szűkös mértékben álltak rendelkezésre. A romákat akkori európai életkörülményeik szerint ítélték meg, és feltételezték, hogy az eredeti indiai életmódjukat tükrözi. Ilyen alapon őseinket mutatványosoknak, vurslizóknak, prostituáltaknak, tolvajoknak, hóhéroknek és vécépuculóknak tartották.

Ez a szemlélet 1841-től vált általánossá, amikor is egy Brockhaus nevű úr felvetette, hogy a cigány nyelvben embert jelentő szó, a „rom” esetleg azonos lehet az indiai „dom” szóval. A „dom” szó olyan népességet jelöl, amelyet a szótár az alábbiak szerint ír le:

„Olyan, igencsak alsórendű kaszt, melynek tagjai egy India-szerte élő őslakos rasszból származnak. Hivatásuk szerint hulaszállítók, riksatolók és hasonlók voltak.”

Ez a nézet a romológiában egykettőre általánosan elfogadottá vált, és még ma is fenntartás nélkül hivatkoznak rá szakkönyvek szerzői. Jóllehet, majdnem bizonyos, hogy a „rom” a „dom” szóból származik, eredeti jelentése – *Kenrick* szerint (1995) – egyszerűen „ember”, abban az értelemben, hogy „mi” szemben „másokkal”. A romák Indiából való kivándorlása idején sem egyezett meg a szó jelentése azzal, amit később Brockhaus javasolt. A „dom”-hipotézist támasztja alá az a majdnem minden tanulmányban fellelhető magyarázat, amely arra ad választ, hogy kik a romák ősei, miért és mikor hagyták el Indiát. *Firdauszi*, XI. századi perzsa költő „Sáh Name” című elbeszélő költeménye nyomán az elmúlt százötven évben széles körben elterjedt az a nézet, miszerint a romák tízezer zenész és udvari mutatványosleszármazottai, akiket az i.e. V. században Shankal, Canodj királya és Szindh maharadszája vejének, Bahram Gurnak, Perzsia szasszanida uralkodójának ajándékozott. Az őleszármazottaik a „lúrik”. *Firdauszi* ötszáz évvel később született elbeszélése szerint még mindig Perzsiában éltek. Szintén Perzsa történeti forrásból ered az a feltételezés, hogy Mamún kalifa halálát követően i.sz. 833-ban, indiaiak egy másik csoportját ejtette foglyul Ojeifbn Ambassa, majd Bagdadtól északra hajtotta őket, míg Ain Zarba és Khanakinba nem értek valamikor a XI.

században. Egy arab forrás szerint az előbb említett népet bizánci csapatok fogták el, majd északra a Bizánci Birodalom területére hurcolták. Ismét egy újabb hipotézis, amelyet *De Goeje* holland orientalista tett közzé 1875-ben, a romák őseinek az i.sz. 855-ben Ain Zarba közelében foglyul ejtett huszonhétezer dzsátot tekint, kiket innen a Bizánci Birodalomba hajtottak. Az arab krónikás, *Tabari* írásaira hivatkozó elmélet viszont azt feltételezi, hogy az indiai dzsátok, akik eredetileg a Tigris völgyében telepedtek le, majd valamikora IX. században Északra, Szíriába vándoroltak.

Az elmúlt húsz évben maguk az indiai kutatók, mint például *Rishi*, *Joshi*, *Shashi* és mások is megkezdtek a romák történelmének feltárását. A nyugati tudományos életben meghonosodott fenti nézeteket európai és amerikai nyelvészek, köztük romák is, új elméletekkel cáfolták. Különböző történelmi és nyelvészeti okok miatt megalapozatlannak tűnik az az elképzelés, miszerint a romák Indiából az V. században vándoroltak volna ki, és Európába csak nyolc évszázaddal később érkeztek volna meg. Lehetséges, hogy az indiai eredetű népcsoportok tizenöt évszázaddalezelőtt Indiából Közép-Kelet felé vándoroltak, de valószínűnek tűnik, hogy ezek leszármazottai nem a romák, hanem navarok vagy domari népek, noha a domari nem mutat különösebb nyelvi rokonságot Shankal király szindhi népének szindhi nyelvével. Napjainkban inkább hajlunk arra a feltételezésre, hogy a dóm eredetű népcsoport tagjai valóban a romák őseihez tartoztak, de ez az egész kivándorló népnek valószínűleg csak egy részét alkotta. A dómok táborkövetők voltak, akik annak a harci egységnek a szükségleteit látták el, amelyet a XI. században az iszlám indiai befolyásainak feltartóztatására állítottak fel.

A II. században, 1001 és 1026 között az ahaznavidák és gházik néven emlegetett (afgán és török) vegyes csapatok Mahmúd király vezetésével mintegy tizenhét alkalommal támadták meg Szindhét és Pandzsábot. Mahmúd a Gazni Birodalom ugyancsak Gazni nevű fővárosában élt. Ez a birodalom, mely Afganisztán (egy részére) és Khoraszánra, a mai Irán keleti tartományára terjedt ki. Mahmúd serege 1001-ben legyőzte a Jayapalákat Afganisztánban, ezzel véget vetve a hindu Sahi dinasztia addigi uralmának. Elfoglalta a pandzsábi Pesávart is, ahonnan félmillió hadifoglyot hurcolt magával. 1017-ben Krisna szülőhelye, Mathurá városa ellen győzedelmeskedett, és felépítette az első mecsetet Indiában. 1024-ben Mahmúd lerombolta a Samanthi Siva templomot, és lemészárolt ötvenezer hindu kanát, majd újabb mecsetet emeltetett. Bár a háborúskodás a ghaznavidák győzelmével végződött (Afganisztán és Pakisztán ma többnyire iszlám és nem hindu vallású területek, továbbá Kashmir az egyedüli muszlim

állam Indiában) az indiai rádzsput csapatok hős ellenállása sem lebecsülendő.

A rádzsputok történelmileg nem alkottak egységes népet. Vegyes csapataikat – az iszlám megállítására – tudatosanszervezték és válogatták össze az Észak-Indiában élő nem árja Pratihara vagy Pariharok népéből. Ezek az ezer évvel korábban Indiába betörő, az alánokkal rokonságot mutató szkíta népek leszármazottainak tekinthetők. Az így kialakult légiókat ellátó tábor-kísérők a legalacsonyabb varnából (a Sudra kasztból) és a kivetettek vagy érinthetetlenek csoportjaiból, az ahírok a gujjarok, a lohárok, a lobhanák, a saudagarok és a tandák közül kerültek ki. T. C. *Palakshappa*, indiai történész feljegyzéseiből tudjuk, hogy a hinduk és a muzulmánok egyaránt toboroztak más népek fiaiból is katonákat. A harcokban jelentős számban vettek részt a Szomáliában és az attól délebbre eső mai Tanzánia óceán partján élő afrikai népek, a jánhabshik és a sziddhik. R. R. *Chauhan* (1994) és *Naik and Pandya* (1993) legújabb kutatásai szerint ezek a harcosok a hinduk oldalán a ghaznavidák dobosaiként vonultak háborúba, majd amikor a ghaznik Indiából visszavonultak, hátra maradtak az Indus partján, a Gazni városától dél-kelet irányában háromszázötven mérföldre fekvő Jampurban.

A romák különálló néppé válásának történetében tehát valószínűleg beazonosíthatók kusita és keletbantu elemek. E rokonságra utaló jegyek egyértelműen fellelhetők az

Indiában ma élő Rádzsput közösségekben. A dravidák és a kelet-afrikaiak még korábról eredő genetikai kapcsolatára mutatott rá *Rajshekar* (1987). A dravida gyökerű szavak (mint a *kalo* (fekete), *huj* (könyök), *čumid* (csók), *čhor* (szakáll) stb.) cáfolják a feltételezést, hogy a romák ősei még Indiába érkezésük előtt (talán Perzsiában) elszakadtak volna az ind nyelvű bevándorlóktól. Ezt a felfogást ma több indiai tudós is hevesen támadja.

Az összes fenti csoportot jó képességeik és mindenekelőtt nem árja (dravida, parihar és feltehetőleg afrikai) származásuk alapján válogatták össze. *Watson* (1988) szerint a rádzsputok az iszlám agresszió feltartóztatására egybeforrasztott, „különböző nem árja csoportokból összeálló harcos társadalom, amelyet rokonsági szálak tartanak egybe, és amelyet a Nap és a Hold leszármazottait és a Koeattiyákat (harcos) megillető státuszban részesítettek”. A harcosoknak ez a Nappal, a Holddal, valamint a csillagokkal való szimbolikus szövetségének maradványa ma is megtalálható néhány európai roma csoport klán-címében.

Mintum és *Hitchcock* (1966) szerint „A Ksattiya státuszt kiérdemlő klánok nagyrészt azoknak az Indiába betörő törzseknek a leszármazottai, akik Közép-Ázsia felől érkeztek a muzulmánok megjelenése előtt. Később a muzulmán hódítás idején több ilyen klán, akik most már rádzsputoknak vagy a „fejedelem fiainak” hívták magukat,

a Khalapurtól Dél-Nyugatra fekvő Rádzsputániába menekültek. Egyes rádzsput klánok a muzulmán seregekkel küzdve Észak vagy Dél felé, Közép-India hegyvidékeire vagy a Himalájába sodródtak, sőt néhányan talán Közép-India felől Észak-India felé vonulva egészen Nepálig eljutottak.”

A vegyes eredetű rádzsputók manapság tiszteletbeli árják, valószínűleg a többi táborkövetővel együtt főleg érinthetetlen és súdra dravidáktól származnak. A bandzsarak történelme szerint az Indiából kivezető vándorhullám a Khyber, a Bolan és a Mulla szorosokon át vonult, bár újkeletű nyelvészeti bizonyítékok egy ennél még északibb, esetleg a Shadur és a Baroghil szorosokon átvezető útvonalat sugallnak. A nyugati irányú vonulások során, a Közel-Keleten, a Bizánci Birodalom legkeletibb határát súrolva újra meg újra harcba keveredtek az iszlámmal. Egyes elméletek szerint a kivándorlók hullámát az i.sz. 1192-es teheráni vereségük indította el. Ez azonban feltételeznél, hogy csak száz év, vagy még rövidebb idő alatt érkeztek Európába. Ezt az elképzelést cáfolja viszont az a jelentős mértékű iráni és legfőképpen bizánci görög nyelvi hatás, ami egy sokkal tartósabb és behatóbb kapcsolatot feltételez. Egyre távolodva hazájuktól a cigányok közös indiai identitástudata legyőzte a jati és más kaszt szerinti megkülönböztetéseket, melyek társadalmilag megosztották őket, és idővel egy néppé váltak. Ez az elmélet elfogadható magyarázatot nyújt arra is, hogy a cigány nyelv különböző közép-indiai, északnyugat-indiai és dárd (dardic) nyelvi jeleket is mutat. Egy elismert brit orvosi szaklapban a *The Lancet*-ben közzétett jelentés a romák származását a következőképpen határozza meg:

„A peptoglobín pheno típusok és a HLA típusú vércsoportok vizsgálata kimutatta, hogy a... (európai és amerikai)... cigányok (Gypsies) önálló faji csoport, mely az indiai Pandzsáb területéről származik. Ezt támasztja alá az a hasonlóság, amely a cigányság roma nyelve és a hindi között megfigyelhető. A két nép rokonságát elismerte már az ENSZ 1977-es határozata, amely „megerősítette, hogy a cigányok vagy romák történelme, kultúrája és nyelve indiai gyökerekre nyúlnak vissza.”

A bandzsarak, akik magukat gorwat-nek, vagy gormatinak hívják, származásukat a rádzsputóktól eredeztetik, de azokat a romákat tekintik őseiknek, akik soha nem hagyták el Indiát. Gierson elmélete is a közös eredet elképzelését bizonyítja. Szerinte a bandzsarak „eredetileg dravidák, akik viszonylag korán árvá aasszimilálódtak, mégpedig a filológiai kutatások következtetése szerint valahol Rádzsputániában.” Az őstromák és a dravidák rokonságát feltételező elméletek nem újkeletűek. Richárd Pischel, német tudós már 1883-ban ezzel foglalkozott a „Deutsche Rundschau”

folyóiratban megjelent cikkében. A romák kettős dravida és pratihara eredete azonban nem merült fel egészen 1968-ig, Vanya de Gila Kochanowski, cigány nyelvész „Fekete cigányok, fehér cigányok” című alapcikkéig.

Cigány nyelvi bizonyítékok szintén a katonai eredet elméletét támasztják alá. Erre utalnak nemcsak a *dárda* (bust) és a *kard* (***) szavak, de a „nem-cigány” jelentésű *gadzo* és *das* szó is, aprakrit gajjha-ból eredő *gadzo* szó szerinti jelentése „házi”, nem „katonai”, „civil”, a prakrit *dasa*-ból eredő *dasszótári* jelentése pedig „ellenség”, „szolga”, „fogoly” (ami ellentmond annak a korábbi teóriának, hogy a romák őseit hadifogolyként hurcolták volna el Indiából). Az ugyancsak nem-cigányt jelölő *goro* eredeti szankszrit jelentése „sápadt bőrű” (a mai landában és szintiben „fogoly, rabszolga”) szemben a spanyol, a velszi és a finn roma népek magukra alkalmazott fekete jelentésű etnonímiával, a *Kalo*-val. A XIX. századi híres romológus, Alexander Paspati szerint a roma történelem feltárásának kulcsa a roma nyelv kutatásban rejlik, és ehhez nem fér kétség. A cigány nyelv, hasonlással élve, olyan, mint egy hagyomány, amennyiben a rétegei egymásra épülnek. Az alapja mindenképp a Közép- és Északnyugat-Indiában beszélt nyelv, majd azt a dard nyelvi réteg követi. Az utóbbi elem, valamint a Gilgittől Északra beszélt burusaki elemek tanúsága szerint kell feltételeznünk, hogy a romák Indiából kivezető útja a Hindu Kush legészakibb vidékén át vezetett. Berger (1969) a roma nyelvben tizenhárom elemet sorol fel, melyeknek részletes nyelvészeti értelmezése alapján burusaki (vagy werchikwar) eredetet tulajdonít. Ezek közül egyiket sem sikerült etimológiailag kielégítően értelmezniük a romológus tudósoknak, Miklósinak, Sampsonnak, Gjerdmannak, Lrjungbergnek, Calvetnek, Boretzkynek (bár különböző téziseket állítottak fel eredetükre vonatkozóan). Néhány példa Berger felsorolásából: *čiró* - idő, *cird* - hús, *sapa* - megázik, *sulum* - szalma, *uzilo* - adós, *ceko* - kicsi, *dzi* - lélek, *has*, *kazom* - mennyi, *sok*, *khurmin* - gabona, *mag*.

Lorimer (1937) „Burusaki és idegen szomszédai” című művében a következőket írja:

„A burushaski ajkú nép között indo-árja nyelvet beszélő kisebbségek élnek, akik a társadalom egészében a kovácsmester és a muzsikus hivatását töltik be. Dumaki nyelvű domáknak vallják magukat, és minden kétséget kizáróan a gilíti (Gilgit) domáknépcsoportjához tartoznak.”

A dumaki nyelv a hindinél kevesebb rokonságot mutat a romával, mégis a Chitralban beszélt phalurahha nyelvben kimutatható dard nyelvi elemek megerősítik azt a feltevést, miszerint az Indiából kivándorló útja a szindektől északabbra vezetett. (lásd: táblázat 1.)

Magyar	Romani	Phalura	Hindi	Dumáki
Alma	phabaj	babai	phal	balbai
Méh	birovli	brimbari	bhir	-
Hideg	šilalo	šidalo	shilá	šilda
Szamár	xer	khar	-	ʃakun
Álom	suno	sen	sáp	-
Száraz	šuko	šuko	sukhá	-
Kövér	thulo	thulu	sthul	-
Egészséges	sasto	sástu	tendrust	-
Sarok	khur(i)	khur(i)	-	jan
Forró	tato	tato	tattá	tata
Mennyi	kati	kati	kittná	kateyek
Éhes	bokhalo	buchal	bhuká	-
Ember	manuš	monuš	manav	manuš
Egér	muso	muso	mus	šonmumayo
Öreg(thum)	phuro	burō	buddá	prána
Öreg(hum)	purano	purōnō	puráná	prana
Savanyú	šuklo	čukro	khatta	-
Van	hino	hinu	he	ča
Borda	prašav	prašu	pámsu	-
Alszik	lindra	hindra	níd	niyas
Vő	džamutro	jhamatro	jámái	ʃamča
Szomjas	trušalo	trišelilo	tirasá	-
Fonal	thav	dhawa	dhágá	dōn
Fáradt	khino	khindo	thaká	šamuná
Okád	čhad-	čhad-	chár-	-
Dió(walnut)	akhor	achor	akhrot	akou
Tél	ivend	hewand	hemant	-
Év	berš	beris	baras	baris

1. táblázat

Az összehasonlítás kedvéért: a fent felsorolt szavaknak csaknem egyharmada mutat rokonságot a domarival. Ezeket emeltük ki alább, ahol a szindhi és lahndá megfelelőjüket is igyekeztünk feltüntetni. (lásd: táblázat 2.)

Magyar	Domari	Szindhi	Lahnda
Szamár	gar	gaḡdah	-
Száraz	ska	sukō	-
Forró	tota	tatō	-
Mennyi	kati	-	-
Ember	manus	mard	manhū
Vő	jatro	-	-
Szomjas	tirasala	-	-
Fonal	ḡaf	-	-
Év	wars	-	-

2. táblázat

A következő rétegnek a száznál is több perzsa és kurd szót tekinthetjük. Alig akad azonban egy-két arab szó, és azok is más nyelvek közvetítésével kerültek a roma nyelvbe. Ilyen alapon megállapíthatjuk, hogy a vándorlás útja Nyugat felé haladhatott a Kaszpi-tenger déli partja mentén, majd onnan fölfelé fordulva folytatódhatott egészen Kelet-Kaukázusig. A roma nyelvben továbbá több mint negyven grúz, oszét és főleg örmény szót azonosítottak (Le Redzoso, 1984), amiből arra következtethetünk,

hogy a romák még azon is túl, Dél-Kaukázuson keresztül-vágva a Fekete-tenger déli partján tovább vándorolva juthattak Európában. (Ennél későbbre tehető a török eredetű szavak megjelenése a dél-keleti roma nyelvjárásokban.)

A középkori görög legalább kétszáz szóval gazdagította a romák nyelvét. E miatt az erős nyelvi hatás miatt feltételezhető, hogy a romák hosszasan időztek a Bizánci Birodalomban. Mongol ajkú népekkel való kapcsolatról árulkodik a roma nyelvben lévő *mangin* - kincs (-*mungun*) szó, mely az akkori Arany Horda fennhatósága alatt álló Kaukázuson vagy Észak-Perzsián átvonuló vándorlás során ragadhatott meg. Mivel ezen a területen sehol nem beszéltek mongolul és törökül egészen a XIII. század közepéig (Doerfer, 1970), és a roma *aresajipe*, azaz a romák Európába érkezése is ez időre tehető, megállapíthatjuk, hogy a romák hosszasan bizánci tartózkodásuk idején a Birodalom keleti és nem a nyugati végében éltek. Innen tovább vándorolva már viszonylag rövid idő alatt értek Európába (ami esetleg a mongolok nyugati terjeszkedésének tudható be.)

Vizsgáljuk meg közelebbről ezeket a nyelvi régegeket, hogy a romáktársadalmi helyzetéről is képet alkothassunk. A Bizánci Birodalom keleti felén lakó népekkel való együttélés során épültek be a roma nyelvbe a *ló*, *szekér*, *út* szavak megfelelői (grast, vurdon, drom), valamint néhány

görög és örmény eredetű szó. Ilyen nagyrészt görög és örmény jövevényszavak a majd az összes főmfajta jelölő szó, továbbá az *üllő, kovácsol, kemence, olvaszt, szeg, patkó, kalapács* jelentésű szavak. Mindazonáltal az alapszókinces háromnegyede indiai eredetű: *az eszik, iszik, fut, ugrik, ül, alszik, fent, lent, bent, kint, nagy, kicsi, éhes, szomjas, nagy-néni, nagybácsi, birka, kígyó, káposzta, ezüst, arany, lány, víz, tej, kés, itt, ott, egy, kettő, három, négy, öt, fekete, fehér, piros, messze, közel, öröm, bűn, cigány ember, nem-cigány ember, cigány fiú, nem-cigány fiú* roma megfelelője mind indiai eredetű szó: *xa, pi, prast, uszi, bes, sov, opre, tele, andre, avri, baro, cikno, bokhalo, trusaló, bibi, kak, bakro, sap, sax, rup, sumnakaj, rakli, pani, thud, éhuri, athe, othe, jekh, duj, trin, star, pandz, kalo, parno, lolo, dur, pas, los, dos, rom, gadzo, éhavo, raklo.*

Az európai, az ausztráliai, az amerikai, a braziliai, de a világon másutt élő cigányok közös indiai öröksége nemcsak a nyelvükben, hanem kultúráik más területein is kimutatható. Néhány magyar, szlovák és erdélyi csoport megőrizte az indiai *bhairava* zenei hangsort csakúgy, mint a *tabla* dob ritmusát imitáló *bolet* szájzenét. A belső viták elrendezésére intézményesült kris, bár görög jövevényszó a roma nyelvben, mind formájában, mint pedig funkciójában megfelel az indiai *panchayat*-nak.

A magyarországi romáknál még ma is jellemző továbbá a botos tánc (*rovljako khelipe*) és a pilivani birkózás, melynek különlegessége, hogy a birkózók olajjal kenik be testüket (vö. *urdu pehlivan*). A kígyóbűvölést pedig Szerbiában cigány mesterségként tartják számon.

Bizonyos roma közösségekben legalább a századfordulóig gyakorlat volt az elhunyt személyes tárgyainak elégetése, és az özvegyen maradt asszony rituális öngyilkossága. Ez a szokás is egy indiai rítust, a *Satit* idézi. Külön figyelmet érdemel a *Sati-Sara*, vagyis a Szent Sára, a romák sorsistennőjének imádata, aki miatt minden esztendőben zarándokok érkeznek La Camargue-be, a dél-franciaországi Stes. Maries de la Merbe. Sati-Sara, más nevein *Kali, Bhadrakali, Uma, Durga és Syama* Siva isten kíséretében. Siva szigonya, szankszritul a *trisula*, a vándorlások folyamán hindu jelképből idővel keresztény szimbólummá vált. A szót a roma nyelv *trusul* alakban a keresztre vonatkoztatva vette szótárába. Mindez a XI.-XII. században történhetett, amikor a vándorló romák Örményországba érkeztek. Az örmény cigány nyelvben ugyanis a *T(e)rusul* egyaránt jelenti a templomot és a papot. Ezenkívül a cigány nyelvben mindenütt használatos húsvét jelentésű *Patradji* is örmény jövevényszó, ami méginkább valószínűsíti, hogy a romák Örményországban ismerték meg a kereszténységet. Mivel a roma csoportok történelmi hanyattatásai túlélése érdekében többféle vallást vettek fel, a romák kultúrájában a hinduizmus, mint összefüggő vallási rend-

szert nem maradt fent. Mindazonáltal a roma hitvilág mintái között markánsan tovább élnek a hindu kultúrából származó vallási elemek.

Noha az étkezési szokások és az étel elkészítésének módjai a különféle észak-indiai népek között sok hasonlóságot mutatnak – lévén a romák őshazája *Radzsasztán* és *Pandzsáb* – étkezési szokásaik leginkább a modern bandzsaráékhoz hasonlóak. A rituális értelemben vett tisztátalanság fogalma, ami a roma kultúra alapvető összetevője, a *várna* rendszerében mindig is jelen volt. Ennek értelmében az indiai kasztrendszerben csak az egyazon *játi* tagjai lehetnek együtt a tisztátalanság veszélye nélkül. A közösségen belül azonban nem mindig tudják egymásról, hogy kik tartoznak ugyanahhoz a játihoz, ezért étkezéskor kerülnek a közös evőeszköz szájjal való érintését. A hagyományőrző roma kultúrában úgy isznak, hogy az edényt az ajkuktól messze eltartva öntik a folyadékot a szájukba, azért, hogy az edény peremét ne érintsék (*a kerlo*). A közös pipából is úgy szürcsölnek vagy „isznak” (*pilo*), és nem szippantanak, hogy ajkukkal csak a pipaszár köré tartott markukat érintik. A cigányok úgy kerülhetik el a legbiztosabban a mások által használt evőeszközök érintését, hogy kézzel esznek. Ezek az étkezési szokások maig megtalálhatók náluk.

A romák a radzsputokhoz hasonlóan két csoportba, a „szokványos” és a „jótékony” (*baxtalo*) kategóriákba sorolják ételleiket. Ezt a két osztályt a radzsputok a „hideg” és a „meleg” címkével jelölik az ételek hőmérsékletétől vagy az erejétől (csípősségüktől) függetlenül.

A cigányság ugyancsak a radzsputokhoz hasonlóan a betegségeket is kétfelé osztja. Az egyik kategóriába az olyan számára természetes, a közösségre jellemző betegségek tartoznak, mint például a szív működési zavarok és az ingerlékenység, míg a másikba a kívülálló vagy a gádszók túlzott közelsége miatt szerzett kórságok, például a mindenfajta nemi úton terjedő betegségek. Efféle bajokkal nem-cigány orvoshoz kell fordulni, míg a cigány betegséget a *drabarni* vagy az orvosságosasszony gyógyítja hagyományos módszerrel. Az utóbbi foglalkozását a radzsputoknál a *siana* űzi. A *drabarni* szó töve *darb*, jelentése gyógyszer (ld. szakszrit *dravya* „orvosság”, vö. hindi *darb*). A *darb*-ból képezik továbbá a *drabar* szót, amit angolra általában „jövendőlni”-vel fordítanak, bár a roma nyelvben „jobbítani”-t jelent. A romák, ha angolul utalnak az Indiából hozott gyógyítás mesterségére, akkor a „tanácsolni” (*advising*), és nem a „jövendőlni” (*fortune telling*) kifejezéssel élnek, mely utóbbi jelölésére létezik a romában egy másik ige, a *duriker*.

A romák indiai eredete a legtisztábban a lélek és a test ápolása területén érzékelhető. Mind az ételek elkészítésében, mind a higiénia és a viselkedéskultúrában alapvető fontosságú a „tisztá” (*vuzo*) állapot megkülönböztetése a „tisztátalan” (*makhardo* vagy *pokhelime*)

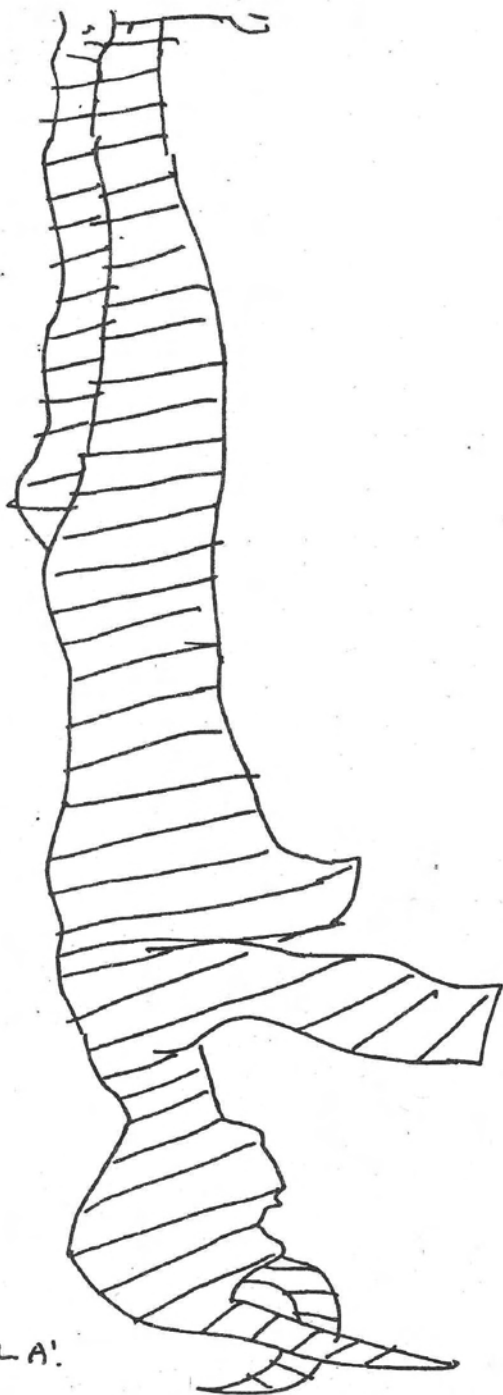

állapottól. A tisztátalanság állapota a „kiegyensúlyozott” (*kintala*) életvitellel érhető el. Az egyensúlyra vagy harmóniára való törekvéssel elnyerhető az ősök szellemeinek (*mulék*) jóindulata, akik az összhang elérésében és megőrzésében az ember segítségére lehetnek. Amennyiben azonban az ősök szellemei elégedetlenek, megtorlás (*prikaza*) gyanánt különböző büntetéseket róhatnak ki. A legsúlyosabb tisztátalanság bűnébe esőket tilalmakkal és számkivetéssel sújtják. A közösségből kitagadott végkezők roma neve marimé és gonime. A Prikáza balszerencsét (*bibaxt*) és betegséget (*nasvalipe*) hoz, ami akár a nem

vuzékkal való keveredéssel is könnyen kiérdemelhető. A nem vuzé-k csoportjába tartozik minden nem-cigány is. Ezzel magyarázható az, hogy a cigányság oly hosszú időn át képes volt megtartani önállóságát, és azzal együtt az identitását, és képes lesz rá ezután is.

Szribek Anita és Mucsi Réka fordítása

A SZERKESZTŐ MEGJEGYZÉSEI:

1. A *das* szó manapság csak a Balkánon él, jelentése Bulgáriában „bolgár”, máshol más nemzet fia. Ismert indo-iráni szó, idegent, nem-árját jelent, és persze, rabszolgát. A cigány etnogenezishez nem adalék. Úgy járt tehát, mint maga az arya-szó is. Az valamely iráni nyelvből átkerült a nyugati finnugor nyelvekbe, és a belőle származó finn *orja* szó ma „rabszolga” értelmű. A *gadzo* – nem-cigány – szó pedig mindmáig nem rendelkezik elfogadható etimológiával – a *gajjha*-ból szabályszerűen csak valami **khadz(o)* jöhetne.

2. Berger fantasztikus feltevése, miszerint a cigányban burusaszki jövevényszavak volnának, egyszerűen rossz etimológiára épül, az idézett kilenc szóból legalább négy ind, tehát eredeti:

a) *ciro* < óind *dhira*- vagy *sthirá*-, esetleg görög: kairós; b) *cirdel* < óind *dhitá*-, a *dháyati/dhiyáte* igeneve; c) *sapano* „nedves” < óind *sapya*-; d) *sulum* < óind *sumbala*-; e) *udzi-lo* < óind *ujjhita*-, az *ujjháti* „lemond valamiről” igeneve; f) *khurmin* < óind *karamb(h)a*- „kása”, perzsa *karam* „káposzta”. Ismeretlen eredetű szavak pedig minden nyelvben vannak, és nem bizonyítanak semmit tudatlanságunkon kívül. (Megjegyzés: a burusaszki genetikusán izolált, rokontalan nyelv, s mint ilyen, csak úgy vonzza az amatőröket.)

3. Az egyetlen mongol eredetűnek tartott *mangin* „kincs” jelentése késői, a balkánon még „hozomány”, a jelentése, a mongol möngön „ezüst (pénz)” nem illik hozzá. A cigány *mangel* „kér” szó régi képzése: óind *margana*-, belőle a hindi *magni* és a panzsábi *mangni* „leánykérés” is.

4. A *patradji* „Húsvét” eredetileg „Virágvasárnap”, nem örmény eredetű. A. D. Belugin lett cigánytól hallottam, hogy az tulajdonképpen egy **patralo djes* „Levelesnap” összevont alakja, illetve egy óind **pattradivasa*-, **pattradina*- összetételből értelmezhető – igaza lehet.

– tálos –

